

Stanisław Michalkiewicz

**MIĘDZYNARODOWE SYMPOZJUM NA TEMAT „INDUSTRIALIZACJA
I NOWOCZESNA TECHNIKA W ROLNICZYCH KRAJACH EUROPY ŚRODKOWEJ
I POŁUDNIOWEJ (1850—1918)” W JABŁONNEJ KOŁO WARSZAWY**

Symposium odbyło się w dniach 27 VIII—1 IX 1973 r. Było ono trzecim z kolei, po spotkaniach w Pont-à-Mousson we Francji i w Moskwie. Z inicjatywą zorganizowania kolokwium w Polsce wystąpiła I. Pietrzak-Pawłowska na XIII Międzynarodowym Kongresie Historii Nauki. W skład powołanej wówczas Komisji Organizacyjnej weszli: I. Pietrzak-Pawłowska z Uniwersytetu Warszawskiego oraz J. Purš — z Akademii Nauk CSRS i I. Bulferetti — z Consilio Nazionale delle Ricerche in Italia (CNR). Inicjatywie patronował ICOHTEC — Komitet utworzony w sierpniu 1968 r. na XII Międzynarodowym Kongresie Historii Nauki w Paryżu, jako autonomiczny wydział naukowy Sekcji Historii Nauki Międzynarodowej Unii Historii i Filozofii Nauki (nazwa angielska: International Cooperation in History of Technology Committee — stąd skrót (ICOHTEC) oraz Komitet Nauk Historycznych PAN, w pracach organizacyjnych reprezentowany przez dwie placówki: Komisję Koordynacji Badań nad Historią Przemysłu XIX i XX w. przy Komitecie Nauk Historycznych oraz Komisję Historii Techniki przy Komitecie Historii Nauki i Techniki.

W obradach uczestniczyło 57 osób, a uwzględniając nieobecnych autorów referatów i komunikatów — 68 osób. Reprezentowali oni 13 krajów i Berlin Zachodni. Z krajów socjalistycznych uczestniczyły Czechosłowacja, NRD, Węgry, ZSRR i Polska, z Europy zachodniej — Francja, Holandia, Wielka Brytania, Włochy i Berlin Zachodni, z innych kontynentów — Japonia, Kanada, Nowa Zelandia i USA. Grupa uczestników krajów socjalistycznych składała się z 36 osób, Europy zachodniej — 25 i państw pozaeuropejskich — 7.

Symposium otworzył S. Kieniewicz, przewodniczący Komitetu Nauk Historycznych. W swoim wystąpieniu zwrócił uwagę z jednej strony na konieczność prowadzenia badań porównawczych, z drugiej — na ich aktualność nie tylko w sensie historycznym, ale także dla krajów słabo rozwiniętych. Podczas otwarcia byli obecni przedstawiciele PAN, Uniwersytetu Warszawskiego, Komitetu ICOHTEC oraz CNR.

Pierwszy temat dotyczył zagadnień o charakterze najbardziej ogólnym: problemów metodologicznych badań nad industrializacją i rewolucją techniczną. W swoim wystąpieniu M. Daumas (Francja) omówił poszczególne etapy dyskusji na temat rozwoju przemysłu i techniki od 1970 r. W. Rusiński (Polska) podkreślił, że ostatnio w badaniach punkt ciężkości przeniesiono z przeobrażeń technicznych na czynniki wzrostu gospodarczego. Zdaniem referenta, niezbyt precyzyjne pojęcie rewolucji przemysłowej ostatnio stało się jeszcze bardziej płynne i dyskusyjne. Rusiński zastanawiał się nad relacją między postępem techniki a jego przyczynami oraz wpływem innych czynników. Podkreślał przy tym rolę praw ogólnych i specyfiki zarówno w rozwoju Anglii, jak również krajów środkowo- i południowoeuropejskich.

I. Pietrzak-Pawłowska (Polska) główny akcent kładła na problemy metodologiczne, podkreślając przewagę kierunku makroanalitycznego nad mikroanalitycznym z punktu widzenia potrzeb syntezy. Prezentowała przy tym typowy historykom gospodarczym punkt widzenia. Wyodrębniała trzy grupy czynników, które decydowały o drodze od feudalizmu do kapitalizmu: techniczno-produkcyjne, ekonomiczno-organizacyjne i społeczne. Historycy techniki proces ten traktowali bądź jako autonomiczny, bądź wyłącznie ewolucyjny. I. Pietrzak-Pawłowska podała w wątpliwość uniwersalność modelu „brytyjskiego”, a równocześnie podkreśliła specyfikę warunków i przebieg przewrotu przemysłowego w krajach rolniczych Europy środkowej i południowej oraz dominujące tu trzy typy rozwoju. Polemizowała z tezami o decydującej roli importu techniki i kapitałów oraz polityki państwowej.

F. Crouzet (Francja) akcentował wagę „odpowiedniego doboru metody w badaniach przebiegu uprzemysłowienia. W swoich rozważaniach opierał się na doświadczeniach historyków zachodnich, których obiektem zainteresowania były kraje produkujące w procesie industrializacji. Natomiast M. Kranzberg (USA) skoncentrował się głównie na analizie trzech modeli transferu technologii. Posłużył się przykładem USA, Japonii i Rosji. Odmianą propozycję modelową prezentowali M. Calegari i J. Gottlieb (Włochy), opierając się na technikach matematyczno-statystycznych.

Drugi temat sympozjum dotyczył faz industrializacji w aspekcie technicznym i ekonomicznym. Niezwykle interesujące było wystąpienie J. Purša (CSRS). Za decydujący czynnik analizy systemu techniczno-produkcyjnego i cykli ekonomicznych uznał wskaźnik trakcji parowej, którym mierzył tempo rozwoju. Pozostałe referaty i komunikaty dotyczyły bardziej szczegółowych aspektów uprzemysłowienia i jego oddziaływania na intensyfikację rolnictwa i obrotów handlowych. W odniesieniu do Węgier sprawy te poruszał Gy. Ranki (Węgry) i S. M. Eddie (Kanada), Polski — A. Jczirski (Polska), niektórych regionów Włoch — S. Zanimelli, M. Abrate, M. S. Rollandi i G. Biagioli (Włochy). W dyskusji podkreślono wagę czynników pozaekonomicznych, m. in. znaczenie ingerencji państwa w zakresie polityki produkcyjnej.

Problem tzw. drugiej rewolucji technicznej i związanej z nią modernizacji urządzeń energetycznych był przedmiotem kilku referatów i komunikatów, mianowicie J. Piaskowskiego, J. Łukasiewicza, I. Bulferattiego, F. Bolchiniego. Szczególnie duże zainteresowanie wzbudziło wystąpienie J. Piaskowskiego (Polska), który prezentował metodę badania postępu technicznego na podstawie analizy sieciowej, uwzględniającej układ wszystkich procesów, które prowadzą do wytworzenia półproduktu lub produktu finalnego. Referent w swoich badaniach stosował agregatowe, czyli matematyczne metody, przy czym interesował go zwłaszcza okres po 1880 r., kiedy zaszły bardzo istotne zmiany w technologii hutnictwa stali oraz w systemie energetycznym, m. in. dzięki szerokiemu stosowaniu elektryczności. Systemem energetycznym szerzej zajął się J. Łukasiewicz (Polska), źródeł energii — P. Bolchini (Włochy), modernizacji produkcji w niektórych gałęziach przemysłu Polski i Rosji — A. Nahlik, Z. Kwaśny, H. Piaskowska (Polska) i A. P. Ratkina (ZSRR). Dyskusja koncentrowała się wokół systemu energetycznego, szczególnie zaś przyczyn i czynników zmian, możliwości porównywać, interpretacji danych źródłowych itp.

Czwarty temat był poświęcony strukturze nowoczesnych przedsiębiorstw przemysłowych, w tym głównie strukturze techniczno-produkcyjnej i ekonomicznej oraz kapitałom inwestycyjnym krajowym i obcym. Dużo uwagi poświęcono nowoczesnym formom organizacyjnym. S. M. Szuchardin (ZSRR) zajął się szerszą problematyką społeczno-ekonomiczną uprzemysłowienia i przejmowania nowoczesnej techniki w Rosji. W. I. Bowyykin (ZSRR) mówił także o ogólnych problemach, przy czym

dużo miejsca poświęcił obcym kapitałom. Z. Pustuła i J. Fijałek zaprezentowali wyniki swoich badań w odniesieniu do przemysłu włókienniczego w Królestwie, zaś K. Vadkertyova (CSRS) — przemysłu rolnego Słowacji. W dyskusji pytano referentów radzieckich o stosowane przez nich kryteria periodyzacji przewrotu przemysłowego, wpływ czynników polityczno-ustrojowych i społecznych, kapitału obcego, adaptacji warunków rosyjskich do poziomu techniki krajów wyżej rozwiniętych itp.

Piąty temat był poświęcony ewolucji struktur społecznych. Zasadniczy referat wygłosił W. Długoborski (Polska). Na podstawie badań obszaru Europy środkowo-wschodniej scharakteryzował on różne aspekty rekrutacji siły roboczej do przemysłu w latach 1850—1918, migracje, bodźce decydujące o napływie robotników, gałęziowe modele rekrutacji, rozwój rynku siły roboczej, fazy jej napływu w zestawieniu z fazami industrializacji itp. Pozostałe referaty i komunikaty dotyczyły węższych zagadnień tak pod względem rzeczowym, jak i terytorialnym. S. Michalkiewicz (Polska) przedstawił przede wszystkim zagadnienie siły roboczej na Górnym Śląsku, J. Śmiałowski (Polska) — mówił o proletariacie rolnym, P. Hapak (CSRS) — o emigracji robotników rolnych, L. Schofer (USA) — o niektórych aspektach badań modelowych, a J. Bieniarzówna (Polska) — o roli inteligencji technicznej.

Duże zainteresowanie wzbudził problem struktury przestrzennej przemysłu krajów i regionów Europy środkowej i południowej. Był on przedmiotem referatów i komunikatów G. Dmateis'a, G. Russa, M. Quainiego (Włochy) oraz A. Kuklińskiego i S. Misztala (Polska). Podnoszono walory prezentacji materiału przez autorów polskich, postulowano opracowanie takich metod, które umożliwiały porównanie w skali szerszej zagadnień bardziej szczegółowych i ograniczonych terytorialnie. Interesujący referat o formowaniu się aglomeracji miejskich na przykładzie Warszawy przedstawili M. Nietyksza i W. Pruss (Polska). Rozwój nowoczesnego systemu transportu i jego wpływ na transfer techniki omówili G. Rosegger i J. M. Jensen (Nowa Zelandia), metody kartograficznej prezentacji zjawisk związanych z uprzemysłowieniem — J. Vaniš (CSRS).

Symposium zamknął sekretarz generalny ICOHTEC, M. Daumas. Obrady ocenił on jako owocne. Podkreślił wysoki poziom referatów i komunikatów oraz rzeczowy charakter dyskusji. W zakończeniu zarysował plan przyszłych kierunków badawczych i problematykę kolejnego sympozjum, które odbędzie się w następnym roku w Tokio w Japonii.

Sumując nasze uwagi należy podkreślić fakt uczestnictwa przedstawicieli różnych dyscyplin naukowych. Najliczniej byli reprezentowani historycy dziejów gospodarczo-społecznych i techniki. Ogólną tendencją wszystkich tematów, komunikatów i dyskusji było dążenie do ustalenia warunków określających przebieg uprzemysłowienia. W Sympozjum szczególnie aktywne były delegacje Włoch i Polski oraz mniej licznie reprezentowane — Francji, Czechosłowacji i USA. Materiały kolokwium, które było prowadzone w językach francuskim i angielskim, zostaną opublikowane we Włoszech przez CNR. Problematyka śląska znalazła się głównie w centrum uwagi W. Długoborskiego oraz Z. Kwaśnego i S. Michalkiewicza. Warto podkreślić, że tematyka regionalna znajdowała szczególnie wyraźne odbicie w badaniach włoskich. Wydaje się, że pod tym względem nasza „trójzaborowość” może uchodzić wśród Włochów prawie za stan idealny.

Gerard Koziłek

KONFERENCJA HISTORYKÓW NAUKI W RFN

W dniach 24—28 IX 1973 r. odbyła się w Hofgeismar k. Kassel (RFN) V konferencja Zespołu do Spraw Kontaktów Kulturalnych w Środkowej i Wschodniej

Europie na temat *Akademie, towarzystwa naukowe i szkoły wyższe w środkowej i wschodniej Europie (1750—1850)*.

Wykład inauguracyjny pt. *Akademie i organizacja nauki w drugiej połowie XVIII w.* wygłosił L. Hammermayer (Monachium). Zgodnie ze stwierdzeniem, że działalność i rolę akademii w XVII, XVIII i wczesnym XIX w. zrozumieć można jedynie w szerokim kontekście międzynarodowym, scharakteryzował referent rozwój kilku wybitnych instytucji naukowych — istniejących wówczas często jako stowarzyszenia prywatne — od ich zarania aż po zinstytucjonalizowanie ich przez państwo jako nowoczesne akademie nauk w znaczeniu dzisiejszym. Referat odznaczał się bogactwem faktów podanych na tle ustroju państwowego, warunków ekonomicznych i ogólnej sytuacji umysłowej danego kraju, dzięki czemu stanowił dobry punkt wyjściowy do rozważań szczegółowych.

Referat A. Duży (Bukareszt) traktował o „filozofie” i „patriocie” — dwóch postawach, które wykształciły się w epoce Oświecenia. Podczas gdy E. Ellejøj (Kopenhaga) scharakteryzował Duńskie Królewskie Towarzystwo Naukowe raczej pod względem organizacyjnym, G. Kozielek (Wrocław) skoncentrował swoją uwagę na *Mysłach Oświecenia w działalności Królewskiego Towarzystwa Naukowego*. Wykazał jego rolę w szerzeniu nowego światopoglądu oraz uwypuklił jego znaczenie kulturotwórcze. Omówił także przekłady z literatury polskiej, zwłaszcza Z. Krasińskiego, które ukazały się w drugiej połowie XVIII w. na łamach czasopism królewskich. J. Staszewski (Toruń) z kolei zajmował się *Pierwszymi towarzystwami naukowymi w Polsce i ich rolą w rozwoju Oświecenia*. Stwierdził, że stopień rozwoju danego towarzystwa zależał od sytuacji społeczno-ekonomicznej każdego regionu, poziomu intelektualnego jego członków oraz specyfiki mecenatu, co udowodnił na podstawie towarzystw działających w Gdańsku, Elblągu i Toruniu. Na temat *Polskiej reformy szkół wyższych lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XVIII w.* mówił M. Cieśla (Warszawa). Zaznajomił słuchaczy z programem Komisji Edukacji Narodowej i wskazał na jej prekursorską rolę w organizacji szkolnictwa; omówił również zmiany struktury uniwersytetów w Krakowie i Wilnie.

Następny kompleks zagadnień obejmował życie umysłowe na terenie Rosji. Za panowania Katarzyny II przypada powstanie i działalność Wolnego Towarzystwa Ekonomicznego, jak i rozkwit Rosyjskiej Akademii Nauk. Problemy rolne i socjalne oraz czystość języka były tematami dominującymi obu tych instytucji, które scharakteryzował A. Amburger (Marbach). Znaczeniu hugenotów dla życia umysłowego Rosji w XVIII w. poświęcony był odczyt J. Kämmerera (Monachium). Skonstatował on, że francuscy emigranci mieli duże zasługi na polu wychowawczym i wojskowym; mniejszy był ich wpływ w dziedzinie nauki. O *Ekspedycjach Petersburskiej Akademii Nauk w XVIII w. i recepcji jej osiągnięć w Niemczech* mówił G. Robel (Monachium). W centrum jego uwagi znajdowała się tzw. Wielka Ekspedycja Nordycka z lat 1733—1744 oraz ekspedycje z 1768 r. i lat następnych.

Kolejni referenci naświetlili rozwój różnych gałęzi wiedzy na terenie monarchii habsburskiej za czasów Marii Teresy i Józefa II. M. Teich (Cambridge) dał zarys życia i działalności Ignacego v. Born, jednego z czołowych przedstawicieli austriackiego Oświecenia, aktywnego propagatora postępu technicznego i założyciela pierwszego międzynarodowego towarzystwa do spraw górnictwa. Niejako kontynuacją tego tematu był wykład J. Vlachowicza (Bratysława) o *Akademii Górniczej w Banskiej Štiavnicy*, z którego słuchacze dowiedzieli się o założeniu akademii, sposobach kształcenia fachowców, kadrze nauczającej oraz znaczeniu uczelni dla rozwoju górnictwa XVIII w.

Historii medycyny dotyczył referat K. Sablika (Wiedeń) pt. *Szkola van Swieten*

w *Europie Wschodniej*. Van Swieten, lekarz nadworny Marii Teresy i reformator Wydziału Medycyny Uniwersytetu w Wiedniu, skupiał wokół siebie uczniów, którzy przenieśli jego myśl naukową do innych ośrodków i kontynuowali jego dzieło w szeregu miast ówczesnej monarchii habsburskiej. Na terenie Polski zwolennikiem tego sławnego lekarza był prof. Andrzej Badurski z Uniwersytetu Jagiellońskiego. Zarys historii Uniwersytetu Jezuickiego w Ołomuńcu ze szczególnym uwzględnieniem jego upaństwowienia w 1773 r. i wynikających z tego faktu następstw dla nauki dał E. Wondrák (Ołomuniec).

Towarzystwa naukowe i literackie w Ofen-Pest w pierwszej połowie XIX w. były tematem wykładu L. Sziklaya (Budapeszt). Główna teza, że owe stowarzyszenia miały istotne znaczenie dla pielęgnowania języka i literatury narodowej Węgrów, Serbów i Słowaków, znalazła potwierdzenie w dokładnej analizie działalności tych towarzystw. Wywierały one decydujący wpływ na wykształcenie świadomości narodowej poszczególnych grup etnicznych. Identyczna problematyka — oczywiście przy uwzględnieniu specyfiki danego terenu — zawarta była w referacie D. Berindei (Bukareszt) pt. *Prekursorzy Rumuńskiej Akademii Nauk*. Śledząc rozwój instytucji naukowych, kulturalnych i oświatowych powstałych w ciągu XIX w. na terenie Wołoszczyzny, Mołdawii i Siedmiogrodu, stwierdził on, tak samo jak jego przedmówca, iż był to proces, który bardzo wydatnie przyczyniał się do tworzenia się narodu we współczesnym znaczeniu tego słowa. Oddziaływaniem józefinizmu na *Oświecenie siedmiogrodzkie i reformy fanariotyczne w szkolnictwie wyższym w Mołdawii i Wołoszczyźnie* zajmował się F. Constantiniu (Bukareszt). Zarządzeniami Rationio educationis i Norma regia książyta fanariotyczni kładli bowiem podwaliny pod rumuńskie szkolnictwo wyższe w językach narodowych.

Dążenia idące w kierunku kształcenia szerszych rzesz ludności w duchu Oświecenia scharakteryzował H. Stanescu (Bukareszt) w swoim odczycie pt. *Towarzystwa czytelnicze w Sibliu a loża wolnomularska*. Losami akademii w Moshopolis (dzisiejsze Voskopoje w Albanii), która powstała w 1744 r. w wyniku reorganizacji już istniejącej tam szkoły greckiej, zajmował się M. D. Peyfuss (Wiedeń). Podkreślił on jej znaczenie dla szerzenia myśli świata zachodniego na znacznych obszarach południowo-zachodniej Europy. Na szczególne podkreślenie zasługuje fakt, że oddziaływała ona także na miejscowe mieszczaństwo, które łożyło znaczne sumy na jej utrzymanie. Tytuł kolejnego wykładu wygłoszonego przez Z. Konstantinowicia (Innsbruck) brzmiał *Nauka i kultura w wyzwolonym księstwie serbskim*. Posługując się metodą porównawczą, referent przedstawił na szerokim tle historycznym usiłowania zorganizowania systemu oświaty na początku XIX w., co doprowadziło m. in. do założenia szkoły typu akademickiego i towarzystwa naukowego. Ściśle związany z tym tematem był referat St. K. Kosticia (Nowy Sad) o *Wyższych uczelniach i towarzystwach naukowych Serbów w monarchii habsburskiej pod koniec XVIII i na początku XIX w.*

Syntetycznym ujęciem problematyki określonej tematem ramowym konferencji był wykład E. Turczyńskiego (Bochum) pt. *Kulturalno-polityczne czynniki oddziaływania Oświecenia we wschodniej i południowo-wschodniej Europie*. Jakkolwiek myśli Oświecenia przyjęte zostały we wschodniej Europie w różnym czasie, we wszystkich krajach dają się zauważyć pewne wspólne tendencje oddziaływania ich na dalszy rozwój życia umysłowego: 1. Kończy się formowanie języka literackiego, który wprowadza się do administracji i szkolnictwa. 2. Zaczyna się budowa średniego i wyższego szkolnictwa nastawionego na kształcenie w duchu racjonalizmu. 3. Wzrasta gwałtownie ilość publikacji w językach narodowych; wielki jest wpływ

publicystyki na szerzenie idei Oświecenia. Poza tym istnieją — rzecz jasna — cechy specyficzne dla każdego narodu.

Ostatni wykład zatytułowany *Kilka uwag dotyczących niektórych problemów metodologicznych komparatystyki* E. Hálasza (Szeged) miał na celu zaznajomienie uczestników z metodą badań naukowych, która z roku na rok zyskuje coraz to więcej zwolenników i która daje szczególnie dobre wyniki w pracach nad zagadnieniami stojącymi w centrum uwagi członków Zespołu.

Nad wszystkimi referatami odbyła się wyczerpująca dyskusja, która — nie pozbawiona ostrych akcentów polemicznych — zawsze odznaczała się rzeczowością i nierzadko wносиła do tematu istotne elementy uzupełniające. Obszerny program Konferencji obejmował też sprawozdanie H. Ischreyta o dotychczasowej działalności i dalszych zamierzeniach sekretariatu. Zakomunikował on m. in., że wygłoszone referaty ukażą się w 1975 r. jako publikacja zbiorowa.

Przyjemnym urozmaiceniem pracowitych dni była wycieczka krajoznawcza oraz przyjęcie dla uczestników Konferencji wydane przez rząd krajowy Hesji, na którym minister K. Hemfler wysoko ocenił działalność Zespołu dla idei zbliżenia między narodami.